

Przedmowa

Autor zebranych w tej książce myśli i szkiców filozoficznych, Andrzej Grzegorzcyk (1922–2014), był filozofem, logikiem, etykiem, twórcą fundamentalnych prac z zakresu logiki, podstaw matematyki, metodologii i antropologii filozoficznej. Był jednocześnie myślicielem ogarniającym swoją refleksją całość ludzkiego losu, świata i dziejów, poszukującym odpowiedzi na pytania o sens indywidualnych istnień i sens dziejów całej ludzkości. Stawiał też bardzo ostro podstawowe problemy moralne współczesności, próbując odpowiedzieć na pytanie, jak żyć w dzisiejszym świecie.

Celem przedstawianego tomu jest zebranie w jednym miejscu i tym samym przypomnienie najważniejszych wypowiedzi autora na podstawowe tematy filozoficzno-moralne, które on sam uznawał za najbardziej doniosłe dla współczesnego świata. Myśli dotyczące tych problemów były wypowiedzane w różnego typu publikacjach: książkach, artykułach, często dziś słabo dostępnych, formułowane przy różnych okazjach, także w tekstach publicystycznych i innych wypowiedziach okolicznościowych. Wybranie tych myśli wiązało się z koniecznością dokonywania skrótów i prezentacją jedynie fragmentów, wyjętych z dłuższych tekstów.

Przy wyborze tekstów pominęliśmy twórczość ściśle naukową autora, nie tylko z zakresu logiki, podstaw matematyki, metodologii czy podstaw analizy racjonalistycznej (te dziedziny dotyczą wiedzy specjalistycznej), ale także szczegółowe prace z zakresu filozofii człowieka, jego zachowań indywidualnych i społecznych, należące do antropologii, psychologii, etologii,

etyki opisowej. Te problemy omawiane są w licznych książkach, na przykład w *Osobliwości psychicznej człowieka* (2003), dużej części *Etyki w doświadczeniu wewnętrznym* (1989). Tylko fragmenty tych książek zostały wybrane do obecnego tomu.

Pomija się też zasadniczo bogatą działalność publicystyczną, będącą reakcją na aktualne wydarzenia polityczne i społeczne Polski lat 80. i 90., z wyjątkiem pewnych wypowiedzi, które mają charakter ogólniejszy. Andrzej Grzegorzczak angażował się aktywnie w bieżące życie społeczno-intelektualne, uważając, że „życie jest wyzwaniem”, na które trzeba odpowiedzieć, i obowiązkiem intelektualisty jest na te wyzwania odpowiadać. Często jego krytyczne wypowiedzi, sformułowane w sposób wyostrojony i prowokujący, spotykały się ze sprzeciwem i reakcjami negatywnymi. Dyskusje te, toczone w latach 80. i 90., głównie na łamach „Polityki”, warte byłyby oddzielnego opracowania.

Wypowiedzi zebrane w przedstawianym tomie dotyczą problemów uniwersalnych i ponadczasowych. Podzielone zostały na kilka kręgów tematycznych. Teksty te mają postać różnorodną: samodzielnych szkiców filozoficznych poświęconych poszczególnym zagadnieniom, fragmentów wyjętych z większych całości, czasem krótkich cytatów, ujmujących celnie dany problem. Bywa i tak, że w związku z określonym problemem przywołuje się utwory o charakterze literackim. Na przykład przy problemie walki ze złem przypominamy *Legendę o św. Jerzym*, a przy etyce współczucia – szkic *Zapłątany w krzaki* oraz *Dlaczego Ardżuna się ugiął*, wszystkie drukowane w „Moralitetach”. W ostatniej części książki znalazły się też niepublikowane dotąd wiersze i inne ważne teksty, także o charakterze polemicznym, warte przypomnienia.

Zebrane w tym tomie teksty dotyczą kilku kręgów tematycznych, co umożliwi Czytelnikowi wybranie tego, co dla niego mogłoby być szczególnie interesujące.

Krąg 1. Etyka myślenia (tak określana przez samego autora), czyli zasady racjonalnego myślenia, będące podstawą myślowego uczestniczenia w świecie, chroniącego przed zamętem myślowym, manipulacją, myśleniem opartym na stereotypach

i przesądach, relatywizmem, zagubieniem prawdy, co jest szczególnie groźne w epoce postmodernizmu. Tak widział społeczną rolę uczenia logiki, rzetelnej analizy zjawisk, docierania do obiektywnej prawdy. A więc szerzej: uczenia „używania rozumu”, które prowadzi do rozumienia otaczającego świata i umożliwia wzajemne zrozumienie i porozumienie ludzi między sobą. Głębsze poznanie prawdy prowadzi do odkrywania wartości.

Krąg 2. Wiara współczesnych oświeconych. Krąg ten obejmuje artykuły i szkice zawierające próby wypowiedzenia przekonań religijnych w sposób zrozumiały dla człowieka współczesnego dysponującego podstawową wiedzą naukową o świecie. Jest to bardzo ważny obszar działalności myślowej Andrzeja Grzegorzcyka, wynikający zarówno z potrzeby uspołnienia całości własnego poglądu na świat (przewyciężenia tzw. dysonansu poznawczego, powstającego z rozbieżności między przekazem religijnym a wiedzą naukową), jak i z chęci przekazania w sposób maksymalnie zrozumiały własnych przekonań religijnych innym osobom, w szczególności ludziom dalekim od wiary. Tej problematyce poświęcone są wczesne szkice, jak np. *Dekalog po świecku przeczytany*, a przede wszystkim późniejsze prace, w tym książka *Europa. Odkrywanie sensu istnienia*, w której wyłożone są dzieje kształtowania się myśli chrześcijańskiej i podstawy metodologiczne interpretacji przekazu religijnego i wreszcie sama treść przekazu („Credo”), odczytana w sposób zrozumiały dla człowieka, któremu obcy jest przekaz religijny. Obszerne fragmenty tej książki umieszczamy w obecnym tomie.

Krąg 3. Odkrywanie sensu. Zebrane są tu wypowiedzi na temat podstawowego dla filozofii Andrzeja Grzegorzcyka przekonania o sensowności świata, o sensie, który ukryty jest w przyrodzie, w dziejach poszczególnych ludzi i w dziejach ludzkości. Ta ostatnia myśl rozwinięta jest szerzej w szkicu *Moralistyczna wizja dziejów*. Jest jasne, że uznanie sensowności świata zakłada istnienie jakiejś rzeczywistości transcendentnej, która ten sens wyznacza.

Krąg 4. Człowiek wobec losu. Dotyczy on problemów uznawanych przez Autora za szczególnie doniosłe. Los jako to, co

człowieka spotyka, jest dla niego wyzwaniem, a jednocześnie wymaga podstawowej akceptacji. Przywołujemy w tym kontekście obszernie fragmenty książki *Filozofia czasu próby*, które stawiają nas wobec fundamentalnych pytań o sens tego, co się z nami dzieje.

Krąg 5. Etyka współczucia, przeżycia specyficznie ludzkiego, odróżniającego zachowanie człowieka od zdeterminowanych biologicznie (instynktem) zachowań zwierząt. Szkic o rozwoju etyki współczucia (wyjęty ze studium *Kondycja moralna homo sapiens oraz sens ludzkiego istnienia jako możliwy temat czegoś w rodzaju nowoczesnej teodycei*, 2006) pokazuje ewolucję moralności od myślenia egoistycznego („stadnego”) do myślenia ogólnoludzkiego, obejmującego współczuciem każdego człowieka. Tę problematykę ilustrują dwa eseje literackie: *Zaplątany w krzaki* (przeżycie wspólnoty z drugim człowiekiem) i *Dlaczego Ardżuna się ugiął?*, ukazujący przeciwieństwo postawy współczucia i postawy realizowania ideału honoru, wyobrażonej własnej wielkości i siły moralnej. Pojawia się tu załączek opozycji między etyką współczucia (dobro drugiego człowieka) i etyką „godnościową” (realizującą ideał własnej wielkości moralnej). To przeciwstawienie stanowi niezwykle ważny wątek myśli etycznej Andrzeja Grzegorzcyka. Wystąpi ono potem w artykule polemicznym *Rozważania o godności Polaków* (krąg 7). Prowadzi ono do pytania o granicę między realizowaniem własnej wyobrażonej wielkości moralnej a postawą wierności przyjętym ideałom.

Krąg 6. Wyzwania moralne współczesności. Krąg ten obejmuje dwa różne kompleksy zagadnień.

1. Wyzwania moralne, jakie stają przed ludzkością w perspektywie globalnej, odnoszące się do przyszłości istnienia ludzi na Ziemi. Są to pytania o ekologię (właściwe gospodarowanie zasobami, stosunek do przyrody), a także o sprawiedliwy podział zasobów w skali całego globu. Być może dane szczegółowe o stanie świata podawane przez autora, oparte na wiedzy sprzed 40 lat, są dziś nie w pełni aktualne (np. w porównaniu z danymi podawanymi w encyklice *Laudato si* papieża Franciszka z roku 2014), jednakże pytania moralne pozostają.

2. Etyka stosunków międzyludzkich, świadomość konieczności zaprzestania działania przemocą, eskalującego zła, a więc wymóg moralny działania metodami *non-violence*. Temu poświęcony jest obszerny fragment z *Filozofii czasu próby*, przedstawiający zasady działania *non-violence* jako jedynej metody mogącej uchronić świat przed globalną wojną i totalnym zniszczeniem. Działania bez przemocy mają jednak przede wszystkim sens moralny (przemianę świadomości uczestników konfliktu), a nie zawsze są skuteczne praktycznie. Jednakże w perspektywie moralnej są jedyną formą sprzeciwiania się złu. W tym kontekście zamieszczamy esej literacki *Legenda o św. Jerzym*, przedrukowany z *Moralitetów* (1986).

Krąg 7. obejmuje teksty wykraczające poza układ tematyczny. Są to wybrane eseje literackie (w tym teksty autobiograficzne), wspomnienia, wiersze. Dodano także dwie wypowiedzi polemiczne, poruszające problemy ogólniejsze, bardzo charakterystyczne dla pisarstwa autora. Oba artykuły wywołały w swoim czasie ostrą polemikę, zwłaszcza artykuł o godności Polaków, opublikowany w stanie wojennym na łamach partyjnego pisma „Polityka”. Artykuł ten spotkał się z bardzo negatywną reakcją szerokich kół społecznych i potępieniem autora w kręgach opozycyjnych. Opublikowanie tego tekstu było jednak konsekwencją głoszonego przez autora przekonania, że swoje poglądy należy wypowiadać bez względu na okoliczności.

*

Spojrzenie z pewnego dystansu na całość przekazu filozoficznego i moralnego mego męża, Andrzeja Grzegorzczaka, pozwala, jak mi się zdaje, wyróżnić w tym przekazie, może nieco subiektywnie, dwa główne zespoły przekonań, które stanowią jakby centra, wokół których ogniskują się pozostałe przekonania.

1. Pierwszy zespół opiera się na przeświadczeniu o istnieniu głębokiego sensu życia (ludzkiego losu), sensu całego świata i dziejów. Za tym idzie akceptacja swojego losu i przyjęcie go

jako wyzwania, rodzącego potrzebę wysiłku w celu właściwej odpowiedzi na to wyzwanie. Jednakże rezultaty podejmowanego przez człowieka wysiłku już nie zależą od niego: od niego oczekiwany jest jedynie wysiłek moralny, zmierzający ku dobru. Dotyczy to także wydarzeń zbiorowych. Tak patrzył na wydarzenia „Solidarności”: widział wszystkie małości, niedorastanie do zadań. Wypowiadał swoją krytykę i cierpiał z tego powodu. Tak też patrzył na dzieje, jako na ciąg doświadczeń dawanych społecznościom jako swoisty egzamin, który trzeba przejść. Taki sposób widzenia świata i dziejów zakłada w głębi istnienie jakiejś rzeczywistości transcendentnej.

2. Drugi zespół przekonań i postaw, być może jakoś wynikający z poprzedniego, to widzenie ludzi poza podziałami na „swoich” i „obcych”: każdy jest ważny i każdy jest przedmiotem troski. Nie ma swoich i obcych, wrogów i przeciwników. Sam zawsze stawał ponad podziałami, każdego traktował życzliwie. Z tzw. przeciwnikami politycznymi rozmawiał przyjaźnie: wszystkich krytykował, nikogo nie wyróżniał.

Był w tym względnie wierny zasadzie *non-violence*, zgodnie z którą tzw. przeciwnik nie jest wrogiem, stanowi przedmiot troski moralnej, a nie zwalczania. To jest istota postawy *non-violence*, działania bez przemocy, które nie jest tylko techniką rozwiązywania konfliktów, jak sądzą niektórzy, polegającą na dialogu, negocjacjach i niestosowaniu przemocy, ale przede wszystkim jest szczególną postawą wobec drugiego człowieka, przy której dobro obu stron jest brane pod uwagę: tzw. przeciwnik jest także przedmiotem troski. Tylko tą drogą można w sposób moralnie dobry sprzeciwiać się złu.

*

Sporządzenie wyboru tekstów, które ostatecznie złożyły się na kształt tego tomu, wymagało, jak już była mowa wcześniej, daleko idących ingerencji w teksty, takich jak: wyodrębnienie fragmentów z większych całości, dokonanie skrótów (które sygnalizujemy), wprowadzenie nagłówek i śródtytułów oraz innych operacji adaptujących tekst. Sądzę, że ingerencje te były

potrzebne i przyczyniły się do uczynienia tekstu bardziej spójnym i łatwiejszym w odbiorze. Przykładem takiej adaptującej interwencji jest wydobicie poprzez skróty i dodanie nagłówka oraz śródtytułów tekstu, który w obecnym tomie umieszczony jest pod tytułem: *Etyka współczucia*. Stanowi on fragment większego studium zatytułowanego *Kondycja moralna homo sapiens* (2006).

Wykaz źródeł (wraz ze skrótami), z których zaczerpnięto cytaty i przedrukowano teksty lub ich fragmenty, a także informacje o pierwodrukach artykułów, podajemy w nocie redakcyjnej po spisie treści.

Pozostaje jeszcze podziękować wszystkim, którzy przyczynili się do powstania tego tomu. Książka ta nie mogłaby zaistnieć bez pomocy moich Dzieci, Agnieszki i Tomasza, którzy wspierali mnie w trudach zbierania i opracowywania tekstów. Są oni faktycznymi współtwórcami tego wyboru. Wielkie im dzięki za to. Dziękuję też serdecznie mojej Siostrze, Barbarze Luftowej, i jej Mężowi, którzy ofiarnie współpracowali z nami przy sporządzaniu i opracowywaniu wersji elektronicznej tekstu. Dziękuję również Marcie Korotaj, która także uczestniczyła w przygotowaniu tekstu do druku. Słowa wdzięczności kieruję też do Kazimierza Królika, wielkiego Przyjaciela mego męża i całej rodziny, z którego inspiracji cała książka powstała: on to bowiem pierwszy sporządził zestaw co cenniejszych cytatów z pism mego męża, a następnie skłonił mnie do rozszerzenia tego zbioru. Wielkie dzięki za inspirację i towarzyszenie naszym pracom. Dziękuję też Profesorowi Andrzejowi Góralskiemu za życzliwe traktowanie naszych prac, a w szczególności za udostępnienie wersji elektronicznej wielu tekstów, które weszły do tego tomu. Wreszcie serdeczne podziękowania należą się Profesorowi Piotrowi Gutowskiemu, który od początku życzliwie wspierał pomysł wydania tomu, pierwszy zapoznał się z jego zawartością i cierpliwie patronował staraniom o jego wydanie. Bardzo też jestem wdzięczna za zamieszczone w tym tomie „Słowo wstępne”.

Renata Grzegorzczkova
Warszawa, w marcu 2018 roku